

учительського фаху. Особливо багато уваги приділено мовній майстерності вчителя початкової школи.

І, нарешті, **четвертий** сегмент *педагогіки Слова* Сухомлинського – його **художня педагогіка**. Казки та оповідання на морально-етичну проблематику – винятково важлива частина спадщини видатного педагога. За нашим глибоким переконанням, вони потребують перш за все вивчення як літературні твори, що наділені художньою енергією. Розуміння «секретів» впливу такого слова є важливим засадничим моментом професіоналізму вчителя початкової школи, бо методика використання казки чи притчевої розповіді тим ефективніша, чим глибше учитель розуміє засоби їх художнього, а значить, і педагогічного впливу.

Отже, ми накреслили чотири основних напрями, в яких, на нашу думку, має відбуватися наукове пізнання *педагогіки Слова*, створеної видатним Учителем. Безсумнівною є наукова перспективність цих напрямів. І це черговий раз засвідчує невичерпність педагогічних ідей Василя Сухомлинського.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоненко М.Я. Дидактичні проблеми загальноосвітньої школи у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. – К.: Вища школа, 2008. – 247 с.
2. Клочек Григорій. Королева мистецтв – на задвірках освіти // Дзеркало тижня. – 2007. – 17–23 листопада.
3. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: навч. посібник / Упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін. – К., Вища школа, 2006. – 606 с.
4. Сухомлинський В.О. Павліська середня школа // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 5–390.
5. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 53–206.
6. Сухомлинський В.О. Слово вчителя в моральному вихованні // Вибр. твори. В 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 321–330.
7. Сухомлинський В.О. Слово про слово // Вибр. твори. В 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 160–167.
8. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 417–654.
9. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: В 5-ти т. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 147–416.

УДК 37.013091

І.В. Гоштанар

ІДЕЯ МОРАЛЬНО-РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ Й. ГЕРБАРТА І В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Стаття присвячена вивченню педагогічних поглядів Й. Гербарта і В. Сухомлинського на проблему морального розвитку підростаючої особистості. Вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці здійснено порівняльний аналіз виховних концепцій двох видатних представників світової педагогічної науки.

The article is dedicated to the researching of J. Herbart's and V. Suhomlyns'kyi pedagogical views, their ideas of moral development of growing personality. The author of the article is the first in the national historically-pedagogical science who makes the comparative analysis, using pedagogical concepts of these two outstanding representatives of the pedagogical science in the world.

У світовій педагогічній науці почесне місце займає творча спадщина педагогів-класиків Й. Гербарта і В. Сухомлинського. Вислів «класики» в даному випадку є не

пишномовним словом, а має змістовне проблемно-історичне значення: класиком ми вважаємо ту особистість, яка в історії розвитку педагогічної думки поставила нові проблеми та питання, запропонувала методи їх вирішення, нові поняття та ідеї, словом – спромоглася перевести педагогічне мислення на зовсім новий рівень розвитку.

У контексті реалій сьогодення, коли нагальною потребою є збереження духовно-ціннісних засад розвитку особистості та підготовка підростаючого покоління до самостійного життя, звернення до досвіду світової школи та педагогіки виступає важливим компонентом сучасного педагогічного мислення, допомагає в перебудові освітньої системи на основі ідей гуманізму, пріоритету духовних цінностей. У світовій педагогіці гуманістична традиція знайшла втілення в роботах представників практично всіх історичних епох.

Мета даної публікації – проаналізувати погляди класиків світової педагогіки Й. Гербарта і В. Сухомлинського на проблему морального виховання підростаючої особистості.

На перший погляд, порівняльний аналіз педагогічних концепцій Й. Гербарта і В. Сухомлинського може здаватися безперспективним, оскільки ці вчені були представниками різних ідеологій та репрезентують різні доби розвитку педагогічної думки.

Сучасні вітчизняні дослідники всебічно дослідили творчу систему українського педагога-новатора (М. Антонєць, Н. Безлюдна, І. Бєх, А. Богуш, Л. Бондар, В. Деркач, Н. Дічек, І. Зязюн, А. Іванко, Н. Калініченко, В. Кравцов, В. Кушнір, М. Левківський та ін.). Порівняльний аналіз педагогічної спадщини В. Сухомлинського з творчістю інших видатних педагогів робили такі вітчизняні дослідники, як М. Антонєць, М. Каргапольцева, Т. Кочубей, М. Скрипник, М. Сметанський, О. Сухомлинська.

Тоді як, педагогічний світ Й. Гербарта у вітчизняній історико-педагогічній літературі з радянських часів й до нині незавжди показано в об'єктивних тонах. Взагалі, у вітчизняній історико-педагогічній науці ще не було спеціального системного дослідження всієї теорії та практичної педагогічної діяльності німецького вченого. Треба також зазначити, що досить часто дослідники, піддаючи критиці педагогічні погляди Й. Гербарта та висловлюючи оцінні судження щодо «консервативного характеру відірваної від життя» педагогіки Й. Гербарта, роблять це без ретельного вивчення першоджерел, не спираючись на оригінальні праці вченого.

У цій статті ми пропонуємо звернутися безпосередньо до головних педагогічних праць Й. Гербарта і В. Сухомлинського, які завдяки власному виховному досвіду зібрали великий матеріал з питання формування уявлення про моральний ідеал, про вплив цього уявлення на моральне самоствердження особистості.

Результати порівняльного аналізу їх педагогічного доробку свідчать, що весь процес виховання обидва вчені підпорядкували прагненню досконалого морального ідеалу – справжньої людини, яка діє відповідально відносно до навколишнього світу. Особливого значення педагоги надавали формуванню у дитини постійного прагнення до моральної досконалості.

Аналізуючи творчу спадщину В. Сухомлинського, Н. Дічек зазначає, що виховний зміст спадщини видатного українського педагога є «зразком універсальної виховної концепції, яка не втрачає актуальності бо спирається на гуманістичні загальнолюдські цінності і духовні традиції народу» [2: 7].

Творчість В. Сухомлинського, його педагогічні, публіцистичні та літературні праці значно вплинули на практичну діяльність школи, збагатили педагогіку України новими положеннями і думками.

В. Сухомлинський вважав, що виховання – це перш за все «постійне духовне спілкування вчителя і дитини» [6: 5]. Він постійно наголошував на тому, що педагог завжди стоїть між моральними цінностями народу і душею учня, що виняткову роль у вихованні відіграє «передавання новим поколінням моральних цінностей» [3: 6]. На його переконання, дуже важливо, щоб дитина мала духовне життя, моральні цінності: «Дитину треба вчити і вчити, що вона живе не в пустелі, а серед людей, отже, кожен твій крок врешті-решт

відбивається на твоєму ближньому, тому що ідеш ти кудись з якоюсь метою; кожне твоє слово відгукнеться в душі іншої людини, але як відгукнеться – залежить від тебе. Уже те, що ти дивишся на навколишній світ і бачиш його, – приховує в собі і добро, і зло: все залежить від того, що ти бачиш і як бачиш, – так повчаємо ми своїх вихованців» [5: 260].

Мистецтво виховання, за В. Сухомлинським, виявляється в тому, що вихователь створює для учнів атмосферу пошуку та морально-естетичних відкриттів, яка є початком морального розвитку. Важливим для виховання молодших школярів, на думку педагога, є особистий приклад учителя, особливо з урахуванням того, що в цьому віці дитина найбільше схильна до наслідування всього, що їй до вподоби. Тому духовне обличчя дитини насамперед залежить від того, який вчитель веде її по «першій стежці життєвого шляху» [6: 10].

Видатний український педагог намітив також шляхи формування моральної культури – від думки та поняття, тобто від моральної свідомості, через моральні почуття до моральних переконань, а від них – до вчинків. Він рекомендував метод морального виховання, який називав "спонуканням до активного виявлення думки і почуттів" [3: 10]. Формування моральної культури, як стверджував В. Сухомлинський, неможливо без виховання культури бажань та почуттів. У поведінці має бути гармонія бажань і обов'язку, грань, яка відділяє бажане від можливого. Не менш важлива гармонія бажань і дисципліни, бажань та істинних потреб [5].

Гуманістична сутність концепції виховання В. Сухомлинського виявляється вже в самому ставленні до дитини – повага до особистості вихованця незалежно від віку, наявних у даний час можливостей, визнання складності його внутрішнього світу і необхідності відповідального ставлення до його долі.

Звертаючись до педагогічної спадщини Й. Гербарта, в першу чергу треба зазначити, що центральною в педагогічній системі німецького вченого є ідея морально-розвиненої особистості. Він уперше ввів у педагогічну літературу термін «виховуюче навчання», в якому особистий досвід дитини відігравав головну роль.

У вступі до основної педагогічної праці „Allgemeine Pädagogik aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet” („Загальна педагогіка, виведена з цілей виховання”, 1806) Й. Ф. Гербарт визначає головну сутність положень своєї педагогічної теорії, він говорить про те, що не уявляє собі виховання без навчання, і у зворотньому порядку, не визнає навчання, яке б не було виховуючим. При цьому Й. Ф. Гербарт розрізняв виховання та навчання як специфічні за цілями, засобами і наслідками процеси, але об'єднанні загальною метою – це наближення вихованця до доброчесності [8: 12 – 13].

Слід сказати, що педагогічні праці Й. Гербарта послужили поштовхом до подальшого розвитку ідеї виховуючого навчання в дидактичних концепціях вітчизняних педагогів ХІХ століття – К. Ушинського, П. Юркевича та ін.

Проблема розвитку мислення дитини була також основною в педагогічній спадщині Й. Гербарта і В. Сухомлинського.

В. Сухомлинський наголошував, що мислення дитини має розвиватися водночас з вихованням волі, емоцій, почуттів, пам'яті, характеру [6: 95].

Фундаментальним базисом виховання Й. Гербарт вважав розум, який завдяки своїй власній природі піддається вихованню та формує характер вихованця. Вчений стверджував, що правила моралі повинні впливати на розум завдяки власній очевидності, повинні сподобатися, запасти в душу і стати близькими: «Доброчесність мусить прихилити до себе своєю закономірністю, неправдне стати огидним з огляду на власну безглуздість» [8: 122].

У статті «Естетичне уявлення про світ як головне завдання виховання» (1802) Й. Гербарт репрезентує основні положення своєї етики. На думку вченого, дуже важливо розуміти завданням виховання одне єдине ціле, яке можна висловити лише одним словом – моральність: «Моральність визнається усіма як найвища мета людини, отже, й виховання» [1: 133].

Під поняттям «моральність» Й. Гербарт розумів, з одного боку, здатність людини до самовизначення та самозаконодавства, яке відхиляє власне свавілля та зовнішній вплив на її бажання та дії, а з іншого боку, – «суспільний дух», почуття причетності до людства [7: 75]. Таким чином, моральний характер у Й. Гербарта постає як синонім ідеалу особистості, яка діє відповідально по відношенню до навколишнього світу.

Учений був переконаний, що для того, щоб моральність стала головною метою виховання, треба розширити це поняття та вказати на необхідні умови її реальної можливості. Він критикує представників новітніх систем, які спокійно очікують, коли в дитині зовсім мимовільно проявиться радикальне добро або радикальне зло. В цьому випадку вчитель може відмовитися від важливішої частини своєї справи і займатися лише простим повідомленням відомостей [1: 134].

За Й. Гербартом, вихователь повинен привести до порядку чуттєвий світ вихованця. Моральність як природне явище повинна удосконалюватися завдяки усій «масі духовної енергії вихованця, вчитель мусить зробити так, щоб вихованець усвідомлював, що він сам обирає добро і не визнає зло, саме це є вихованням характеру» [1: 135]. Цей процес повинен відбуватися в душі вихованця і здійснюватися шляхом його власної діяльності. Вчений вважав нісенітницею той факт, якщо «вихователь створює суть цієї енергії та заповнює нею душу вихованця» [Там само].

Отже, важливим завданням вихователя залишається, на думку вченого, сприяти підйому природної сили вихованця, направляти цей підйом, пробудити безліч бажань, ніяким чином не дозволяючи цим бажанням без упину спрямовуватися на свій предмет: «Має здаватися, що невичерпний запас волі немов би замкнений в бронзовій посудині, яка відкривається розумом, де і коли він бажає» [1: 140].

Й. Гербарт наголошував на тому, що моральна дисципліна (Zucht), яка краще за все проявляється як «невизначна необхідність», повинна пом'якшуватися великою любов'ю та поблажливістю, і загалом йдеться про уміння «приборкувати так звану дитячу упертість, не порушуючи дитячу безтурботність» [8: 143 – 144]. Важливе й те, який саме світ відкривається дитині, її судженням. Цей світ, на думку вченого, повинен бути широким колом багатогранного життя. Вихованець має бути упевненим у своїй фізичній силі, у своєму здоров'ї, не ввідчувати себе чужим серед речей світу, не боятися помилитися, мати бажання навчатися [Там само].

Й. Гербарт дотримувався думки про те, що лише «зосереджена свідомість» вихованця допоможе йому зрозуміти усі відносини у суспільстві, допоможе виробити для себе «моральний закон та обов'язок, дотримуватися цього закону, тому що він не може вчинити інакше і почав би зневажати себе, якщо б не дотримувався» [1: 142].

Саме від вихователя залежить, на думку Й. Гербарта, формування естетичного сприйняття оточуючого світу, яке допоможе вихованцю заглушити погані враження несприятливого оточення. Вихователь повинен досить рано і сильно визначити для вихованця розуміння естетичного сприйняття світу. Саме це й виступає найголовнішим завданням виховання. Для цього Й. Гербарт рекомендував багато читати твори класичних та обраних поетів, вправляти почуття сприйняття найрізноманітніших творів мистецтва.

Важливу роль у виховному процесі відіграє вчитель, який, за Й. Гербартом, пробуджує силу думки та турбується за жвавість, міцність, та різноманітність уявлень. Вчений був упевнений в тому, що вчитель зазнає невдачі, якщо не пристосовує своє викладання і поведінку до віку і до особливостей кожного вихованця. Й. Гербарт вважав за необхідне постійно урізноманітнювати заняття, щоб «виганяти усяку нудьгу». Вчитель не повинен втрачати «тонке почуття моменту, коли треба виголосити промову і прищепити мораль вихованцю, або коли він мусить бути лише повитухою під час народження власних поглядів вихованця та не перешкоджати його самостійній діяльності» [1: 69 – 70]. Вчитель повинен завжди мати «принциповість поглядів та постійну наявність духу»; товариство вчителя мусить бути завжди цікавим для вихованця, інакше воно стає обтяжливим і призводить до відчуження [Там само].

Аналізуючи власну педагогічну діяльність, Й. Герbart жалкує, що інколи був змушений керувати замість того, щоб виховувати: «Інколи керування стає неминучим злом, тому що воно краще за анархію. Але воно послаблює, вбиває силу, тоді як виховання спрямовує її та підвищує. Чим більше керуєш, тим більше треба давати свободи» [1: 69].

Значну увагу Й. Герbart і В. Сухомлинський приділяли проблемі виховання моральних цінностей засобом слова, яке вважали головним інструментом впливу на душу вихованця. Й. Герbart завжди відводив велике значення звичайним розмовам з вихованцями: «Я сподівався, що у випадковій розмові мені пощастить продемонструвати мораль і релігію серцю мого вихованця більш переконливо, ніж під час регулярного навчання» [1: 56].

За переконанням В. Сухомлинського, слово відіграє виняткову роль у вихованні; його вплив на духовне життя дитини може бути дуже сильним; у слові вчитель виявляє себе, свою культуру, свою моральність, ставлення до вихованця: «Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідною, починаються з невміння вчителя говорити з учнями» [3: 9].

Одним із ефективних прийомів морального виховання обидва вчені вважали заборону за умов її вмілого застосування, якщо за нею стоїть необхідний моральний авторитет того, хто забороняє. Й. Герbart і В. Сухомлинський обстоювали думку про те, що вчитель, який відіграє важливу роль у формуванні естетичного сприйняття світу, повинен з повагою ставитися до підростаючої особистості.

Спільною в педагогічних системах Й. Герbart і В. Сухомлинського є думка про те, що важливу роль в моральному вихованні дитини відіграє сім'я. Й. Герbart вважав сім'ю «найпрекраснішим та найдостойнішим серед усього видимого» [1: 143]. Вчений наголошував, що сімейне щастя викликає в дитині вдячність до власної щасливої долі, робить її більш доброзичливою та чуйною. Ніжна турбота матері, дружня серйозність батька, близьке єднання родини, порядок в домі – все це виховує і формує дитину, слугує зразком для наслідування.

На власному досвіді В. Сухомлинський переконався, що «дитина – це дзеркало морального життя батьків» [6: 22]. Найціннішою моральною рисою гарних батьків, яка передається дитині без особливих зусиль, виступає, за В. Сухомлинським, «душевна доброта матері та батька, вміння робити добро людям» [Там само].

Отже, досліджуючи творчу спадщину двох класиків світової педагогічної думки Й. Герbart і В. Сухомлинського, доходимо висновку, що спільним в їх педагогічних системах є ідея гармонійно розвиненої особистості, прагнення створити таку навчальну модель, яка б повністю слугувала духовно-моральному становленню особистості. Обидва вчені вказували на пріоритет виховання в процесі формування людини як самостійного і відповідального представника суспільства. І хоча їх педагогічні концепції представляють різні доби розвитку світової педагогічної думки, вони й сьогодні залишаються актуальними і можуть бути корисними для вирішення проблем розвитку сучасної людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Герbart И. Ф. Избранные педагогические сочинения. – М., 1940. – Т.1. – 283 с.
2. Дічек Н. Духовні доміанти В. О. Сухомлинського // Рідна школа. – 2008. – № 9 (946). – С. 5 – 7.
3. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності. – К.: Рад. школа, 1966. – 231с.
4. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 7 – 391.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С.5 – 502.
6. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – К.: Рад. школа, 1972. – 243 с.
7. Тулупова О. В. Проблема соотношения обучения и воспитания в педагогическом наследии И. Ф. Герbart // Педагогика. – 2003. – №5. – С. 71 – 78.
8. Die Pädagogik Herbarts, herausgegeben von H.Nohl, E. Weniger, G. Geissler. Verlag Julius Beltz. Weinheim 1948. – S. 6 – 16.